

*І. М. Мусіловський**здобувач**ПВНЗ «Університет Короля Данила»***ТРАКТУВАННЯ СУТНОСТІ ПРАВА З ПОЗИЦІЙ ТЕОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ Ф. АКВІНСЬКОГО**

Вступ. Сутність права з позицій теологічної теорії Ф. Аквінського є невід'ємним елементом теорії праворозуміння і може функціонувати як у поєднанні з філософським і природно-правовим типом, так і існувати як окремий незалежний підхід до інтерпретації права.

Аналіз досліджень і публікацій. Деякі питання щодо теологічних засад права висвітлювали в своїх працях такі вітчизняні та зарубіжні вчені як М. Абрамов, Є. Аннерс, С. Бостан, Н. Варламова, Йозеф Гьофнер, М. Козюбра, С. Франк, В. Червонюк та інші, проте сучасні концепції праворозуміння вимагають подальшого вивчення та вирішення даної проблематики, зокрема в аспекті вчення Ф. Аквінського.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення особливостей трактування сутності права в контексті теологічної теорії Фоми Аквінського.

Результати дослідження. Основна ідея теологічної теорії – Боже першоджерело походження та сутності держави: уся влада від бога і є безумовною, обов'язковою та святою. Держава – це результат «божого промислу»; вона вічна, як і сам Бог; правитель наділяється церквою правом керувати людьми та покликаний реалізовувати волю Божу на землі; люди повинні, безумовно, підкорятись волі правителя. Саме ця ідея міститься у вченнях релігійних діячів (католицьких, православних, мусульманських та інших). Теологічна теорія справедливо відображає той факт, що держава з'являється одночасно з монотеїстичною релігією, що мала велике позитивне значення: дозволяла встановлювати в суспільстві порядок; відображає об'єктивні реалії певного часу, а саме те, що перші держави були теократичними, вступ правителя на царювання освячувався, що надавало його владі особливий авторитет та безумовну обов'язковість [2, с. 125].

У більш пізній час цю теорію стали використовувати під час виправдання необмеженої влади монарха [11, с. 361]. Завдяки теологічній теорії вперше жорстко пов'язано разом такі поняття, як право та справедливість.

У звичайних умовах відправлення влади здійснюється людьми від Бога, від його імені, але у екстраординарних умовах він діє і безпосередньо (через одкровення, чудеса). Право створене Богом для регулювання життя людей та дарується людині через посередництво пророка чи правителя.

Ф. Аквінський цю ідею розвив у вченні, за яким світ збудований на ієрархії релігійних форм (божої, духовної та матеріальної). Очолює ієрархію Бог. Духовний світ очолює папа як намісник Бога на землі. За цим же ієрархічним принципом організовано і суспільство: піддані підкорюються царям та світській владі, раби повинні підкорюватися володарям. Відповідно підкорення є і в системі законів [4, с. 70–71].

Ф. Аквінський поділяв закони на чотири види: 1) вічний закон – це сам божий розум, що керує світом; 2) природний закон – це відображення вічного закону людським розумом. До нього відносять закони загального життя, бажання та потяг до самозбереження та продовження роду; 3) людський закон – це позитивне право або діюче феодальне право, що виражає вимоги природного закону, яке підкріплене санкціями. Цей закон необхідний для того, аби люди внаслідок гріховності не спотворювали природний закон; 4) божий закон – це Біблія. Цей закон необхідний людям з двох причин. По-перше, в силу недосконалості людського розуму, що не дає можливості людям самим прийти до єдиного уявлення про правду; по-друге, Біблія повинна допомогти їм в цьому. Мова йде про правду-справедливість, яка у наступних природно-правових концепціях праворозуміння стала визначатись як природне (або природно-боже) право [3, с. 831].

Таку точку зору підтримував і православний богослов Іоанн Златоуст – із знищенням влади зникне увесь порядок і життя стане нестерпним, адже царська влада є схожою до влади Бога, тому особа монарха набуває великого значення як справжній цар, що все підпорядковує законам Божим [7, с. 129].

Сьогодні богослови вимушені пристосовувати та узгоджувати теологічну теорію з новими знаннями про суспільство та закономірності його розвитку, використовуючи її положення у розвитку природно-правової теорії. Саме через призму Бога люди вбачали пояснення багатьох соціальних явищ, зокрема, права [2, с. 89].

На сучасному етапі послідовним томістом через застосування відповідної методології та понятійно-категоріального апарату слід вважати Й. Гьофнера, розробника суспільного вчення християнства. В основу свого вчення, наслідуючи Аквіната цей релігійний мислитель також поклав принцип реалізації суспільного блага.

Про принцип спільного блага згадує також і релігійний мислитель Й. Гьофнер. З одного боку, він також проводить аналогію із функціонуванням організму, але не забуває наголосити і на специфічних рисах спільного блага стосовно людського суспільства. Під спільним благом розуміється нова цінність, яка відрізняється і від блага окремого індивіда, і від загальної суми окремих благ. Що більше, будь-який інститут чи навіть місто мають своє особливе спільне благо. Проте під спільним благом у широкому сенсі слова розуміють власне спільне благо, яке належить досконалому суспільству в державі, – «сукупність закладів і умов, які дають окремим людям та малим життєвим спільнотам можливість шляхом упорядкованої співдії досягти сповнення визначеної Богом мети (розвитку особистості та розбудови культурної сфери)» [6, с. 56].

Отже, спільне благо в такій інтерпретації першочергово існує для того, щоб створювати умови для повного розкриття буттєвого потенціалу кожного з членів соціуму, за якими визнається онтологічно-метафізична цінність та гідність, що властива персоналістичному буттю. Вирішення питання співвідношення спільного блага й особистісного блага ґрунтується на розумінні складності онтологічної структури людського індивіда. Так, член колективу, наприклад працівник на заводі, зобов'язаний дотримуватися тих правил, які існують в колективі. У цьому випадку спільне благо ставиться на перше місце перед особистісним. Проте у випадку, коли спільному благу будь-якого суспільного утворення протистоїть, для прикладу, моральне благо окремого індивіда, першість має саме особистісне моральне благо, оскільки воно належить до цінностей вищого порядку, ніж, скажімо, матеріальні цінності [5, с. 7].

Вони належать до метафізичного трансцендентного виміру, який у системі координат віруючої людини асоціюється з надприродним світом, у якому й містяться вищі цінності. Зрештою, навіть для людини, яка не визнає себе релігійною, з огляду на саму онтологічну будову людської особистості, це благо вищого порядку все одно буде на першому місці. Адже, з одного боку, у глибині кожного людського ества вписане прагнення бути щасливим, солідарним, добрим, з іншого боку, коли людина йде проти цих та подібних до них аксіологічних сутностей, вона приречена на деградацію, страждання і – відхід із буття [9, с. 418–433]. Зрештою, очевидно тут постає вимога для дослідника визнати неоднорідність самої структури поняття спільного блага і визнання присутності в ньому ієрархічності, де на першому місці будуть блага, які належать до трансцендентно-метафізичної сфери.

Суспільне життя завжди дуже тісно пов'язане з особистістю. Воно є своєрідною реалізацією духовного життя його індивідів. Інституція держави

появилася пізніше від існування суспільного життя як такого. Так, С. Франк [9, с. 418–433] висвітлює процес розвитку держави – на початку свого існування суспільство функціонувало на основі правил, яких ніхто свідомо не вводив, але які утворилися внаслідок самого життя, були вираженням самоочевидних істин у світі суспільного існування, при цьому ці правила діставали релігійну санкцію.

На цьому етапі таке суспільство ще не знає історії, просто перебуває в бутті, спеціально ніким, окрім умов зовнішнього середовища, не кероване. Лише під впливом якоїсь значної зовнішньої небезпеки суспільство покидає цей некерований ніким стан, і під впливом інстинкту самозбереження представники такого суспільства починають усвідомлювати потребу в існуванні своєрідного органу захисту всього суспільства від зовнішніх чи внутрішніх небезпек, виявом якого буде свідомо організації дисципліни та відповідного напрямку розвитку. На цьому етапі функції держави зводяться лише до тимчасового воєнно-адміністративного керування, яке лише пізніше починає розширювати свої межі [6, с. 56].

Одним з напрямків розширення є вектор часу, бо стає не просто тимчасовим органом керування під час війни, але виконує свою функцію керування та планування і в мирний час, переходячи при цьому із тимчасового статусу в постійний. Іншим вектором розширення є глибина суспільного впливу, оскільки перетворюється із військово-організаційного органу часу війни на адміністративно-впорядковувальну структуру мирного часу, проникаючи щораз у нові сфери існування людини. Більш розвинуті члени суспільства стають на його чолі, захищаючи суспільство від зовнішніх ворогів, і завдяки своїм заслугам стають носіями державної влади.

Щодо інтерпретації самої влади, то можна виділити два діаметрально протилежні підходи. З одного боку, під владою розуміють той інструмент, який покликаний обмежувати людський егоїзм, який за відсутності зовнішніх чинників стримування переходить у свавільні вчинки, які тією чи іншою мірою загрожують безпеці чи нормальному існуванню інших членів суспільства. У цій інтерпретації є раціональне зерно, оскільки, справді, функція недопущення злочинного свавілля одних громадян над іншими є однією з найважливіших функцій держави, але не головною. Річ у тому, що така інтерпретація держави зводить її лише до однієї з виконуваних нею функцій, залишаючи поза увагою трансцендентно-метафізичні її коріння. Тому, на нашу думку, більш наближеною до правдивого стану речей є так звана «позитивна» інтерпретація держави, яка ґрунтується на глибокому розумінні онтологічної структури людини і суспільства, з одного боку, та держави як інституції, яка є надбудовою над останніми – з

іншого. Справді, держава не є чимось механістично-зовнішнім, накинута спільноті ззовні, вона є результатом вияву внутрішньої структури людського суспільства, яка, своєю чергою, актуалізується внаслідок змін середовища існування людини. Іншими словами, інститут держави немовби виростає із самої суті суспільного буття людини, еволюційно активізуючи все те, що уже закладене, і гармонійно виростаючи із цієї основи. Із цим фактом деякою мірою пов'язане і те, що, окрім стримувальної функції, держава виконує також і будівничу функцію, яка полягає в забезпеченні матеріального добробуту та створенні умов для реалізації кожного з членів соціуму [6, с. 84].

З метою виявлення ідей Фоми Аквінського, які можна вважати такими, що вплинули на формування доктрини верховенства права, та оцінки ступеню такого впливу, перш за все, необхідно уточнити саме поняття «верховенство права». Складність опису цього феномену пояснюється, у першу чергу, відсутністю єдиного підходу до визначення поняття «право». Знаний російський теоретик права Н. Алексеев слушно зазначав: «Юристи ніколи не знайдуть визначення права, як природознавці ніколи не зможуть відповісти на питання, що таке природа в загальному сенсі» [10, с. 220]. Навіть серед теоретиків права та практикуючих юрис-тів західних країн, для яких принцип верховенства права є традиційним і невід'ємним елементом правосвідомості, немає цілковитої єдності у питанні його розуміння.

Як зазначив відомий український дослідник проблеми М. Козюбра, незважаючи на здобуття верховенством права характеру глобального ідеалу, його поняття, на думку багатьох західних правознавців, досі залишається «сутісно спірним» [8, с. 30]. Сприйняття понять «право» та «верховенство права» залежить як від національної юридичної традиції, так і від наукової школи, до якої належить дослідник.

Разом із тим простежуються і загальні характеристики, які є спільними для переважної більшості наукових шкіл. Проаналізуємо основні підходи до визначення даного інституту.

У контексті сучасних форм імплементації у суспільно-правове буття методологічних принципів теологічної теорії Ф. Аквінського слід розглянути питання про передумови протидії несправедливій владі. Щодо активного опору, то католицький мислитель Й. Гьофнер виокремив дві його форми. Перша – це відкритий громадянський протест. Прикладом застосування його може бути вчинок німецьких єпископів, які в жовтні 1943 р. видали душпастирське послання, де, покликаючись на Десять Божих Заповідей, висловили докір панівній владі. У такий небезпечний час вони виявили сміливість прямо дорікнути злочинній владі: «Жодна земна влада не має права святотатствува-

ти, нищачи і калічаючи життя невинних людей... Умертвіння невинних само по собі є неприйнятним, навіть якщо воно нібито служить інтересам спільного блага. Мається на увазі позбавлення життя невинних і беззахисних божевільних та психічнохворих, невиліковно хворих і смертельно поранених... невинних заручників та беззбройних військовополонених, в'язнів, людей іншої раси та походження» [6, с. 76].

Люди, які в такій драматичній ситуації висловлювали такі слова, створювали велику ймовірність ситуації самим опинитися на місці тих, кого захищали. Тому така форма активного протесту, хоч і менш ризикована порівняно з другою формою, а саме усунення злочинного уряду, та все одно несе в собі значні ризики для того, хто спробує її використати в політичній боротьбі. Оскільки спільне благо є найвищою нормою і для держави, і для уряду, водночас воно є моральною і правовою категорією, тому коли внаслідок злочинної дії уряду існує небезпека проти спільного блага, тоді не той, хто хоче скинути такий уряд, є бунтівником, а згідно з Ф. Аквінським – сам такий тиранічний уряд є бунтівником проти спільного блага [6, с. 76].

Зрештою, навіть скинення тиранічного уряду не гарантує того, що на його місце прийде уряд, який буде захисником спільного блага. Навіть якщо він і буде зовнішньо демократичним, часто за обгорткою демократії є захований подібний, тільки завуальований експлуататорський уряд, де існує формальне визнання прав та свобод людини, а реальне суспільно-економічне становище населення все одно залишається критичним.

При цьому інтегрована юриспруденція може бути одним із способів подолання кризи у сучасному праві розумінні. Використання специфіки релігійних концепцій походження держави та права, державотворення та правотворення у розробці інтегративної юриспруденції забезпечить теорії права соціальне спрямування і дозволить подолати, обмежене західною правовою традицією, існуюче сьогодні право розуміння; визначить можливість утвердження нового праворозуміння на основі прагматичного підходу, практичною доцільністю, в якому має враховуватись уся система соціальних факторів, що визначає право, у тому числі, релігійно-правові традиції.

Висновки. Таким чином, трактування сутності права з позицій теологічної теорії Ф. Аквінського можливо шляхом об'єднання різних уявлень про право, що виражені у традиційних підходах теорій: природного права, нормативізму (позитивізму, юридично-догматичного позитивізму), ліберальній, соціологічній, морально-релігійній, інтегративній, комунікативній, реалістичного позитивізму та засновані на релігійних принципах та ідеях, тобто містять в своїй основі релігійні витоки права.

Література

1. Абрамов М. А. Ред. Федорова М. М. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 890 с
2. Аннерс Е. История европейского права [пер. со швед. Р. Л. Валинский]. М.: Наука, 1999. 395 с
3. Антология мировой философии [сост. Абрамов М. А.; ред. Федорова М. М.]. М.: Прогресс-Традиция, 2000. 890 с.
4. Бостан С. К. Проблеми пізнання причин і умов виникнення держави, її поняття та типології. *Актуальні проблеми теорії держави та права*. Ч. 1 / [С. М. Тимченко, С. К. Бостан, Н. М. Пархоменко та ін]. К.: КНТ, 2007. Розд. 3. С. 70–111.
5. Варламова Н. В. Право и мораль в системе социального регулирования. *Государство и право*. 2003. № 9. С. 5–10.
6. Гюфнер Йозеф, Кардинал. Християнське суспільне вчення. Львів : Свічадо, 2002. 252 с.
7. Златоуст Иоанн. Беседы на Псалмы: в 12 т. / Творения св. о. Иоанна Златоуста. М.: Наука, 1989–1990. Т. 5. 1989. 551 с.
8. Козюбра М. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012. № 1–2. С. 30–63.
9. Франк С. Л. Духовные основы общества: введение в социальную философию. *Русское зарубежье: из истории социальной и правовой мысли*. М., 1991. С. 418–433.
10. Червонюк В. Теория государства и права. М.: ИНФРА-М, 2009. 704 с.
11. Элон М. Еврейское право. Источники, понятие, принципы [пер. с иврита А. Белов]. Иерусалим, 1989. 404 с.

Анотація

Мушиловський І. М. Трактатування сутності права з позицій теологічної теорії Ф. Аквінського. – Стаття.

В статті розглянуто основні питання, що стосуються теологічних інтерпретацій права Ф. Аквінського. Визначено, що Ф. Аквінський визнає за розумом визначальну роль в розумінні суті природного права. Визначено та обґрунтовано динамічний зв'язок релігії та права у процесі переходу до нового праворозуміння і розробки сучасної правової парадигми у вітчизняній юриспруденції, яка полягає у тому, що у праві зберігають не тільки традиції, але й віра у всевишнього, який

освячує шлях праву у соціальному світі і кожний раз, коли суспільство перебуває у кризі, воно інстинктивно звертає увагу до джерел і відшукує там «знамення».

Ключові слова: право, сутність права, праворозуміння, концепції праворозуміння, теологічна теорія Ф. Аквінського.

Аннотация

Мушиловський І. М. Трактатка сутності права з позицій теологічної теорії Ф. Аквінського. – Стаття.

В статье рассмотрены основные вопросы, касается теологических интерпретаций права Ф. Аквинского. Определено, что Ф. Аквинский счел умом определяющую роль в понимании сущности естественного права. Определены и обоснованы динамическую связь религии и права в процессе перехода к новому правопониманию и разработки современной правовой парадигмы в отечественной юриспруденции, которая заключается в том, что в праве сохраняют не только традиции, но и вера во всевышнего, который освящает путь праву в социальном мире и каждый раз, когда общество находится в кризисе, оно инстинктивно обращает внимание к источникам и ищет там «знамение».

Ключевые слова: право, сущность права, правопонимания, концепции правопонимания, теологическая теория Ф. Аквинского.

Summary

Musilovsky I. M. Interpretation of the essence of law from the standpoint of the theological theory of F. Aquinas. – Article.

The article considers the main issues concerning theological interpretations of Aquinas' law. It is determined that F. Aquinas recognized the mind's decisive role in understanding the essence of natural law. The dynamic connection of religion and law in the process of transition to a new legal understanding and development of a modern legal paradigm in domestic jurisprudence is defined and substantiated, which consists in the fact that law preserves not only traditions but also faith in the Almighty. world and every time society is in crisis, it instinctively pays attention to the sources and finds there «signs».

Key words: law, essence of law, legal understanding, concepts of legal understanding, theological theory of F. Aquinas.